

ŞƏFA XASAYEVA

shafa_xasayeva@mail.ru

ARETN Zoologiya İnstitutu

DOI: 10.30546/155244.2024.2.127.023

SİYƏZƏN RAYONUNDA QEYD OLUNAN BƏZİ HÖRÜMÇƏK NÖVLƏRİNİN (ARACHNIDA, ARANEA) QIDA SPEKTRİ

Məqalədə 2021-2023-cü illərdə Siyəzən rayonu ərazisində aparılmış tədqiqatlar zamanı qida spektri öyrənilmiş bəzi hörümçək növləri (Thanatus vulgaris Simon, 1870, Cyrba algerina (Lucas, 1846), Heliophanus dunini Rakov et Logunov, 1997, Philaeus chrysops (Poda, 1761), Runcinia grammica (C.L.Koch, 1837) haqqında məlumatlar qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: Arachnida, Araneae, Azərbaycan, Siyəzən rayonu, hörümçək, qida spektri

Giriş

Siyəzən rayonu Azərbaycanın şimalında, Böyük Qafqazın şimal-qərbində, Böyük Qafqaz dağları ilə Xəzər sahilində olan Samur-Dəvəçi ovalığında yerləşir. Landşaftı seyrək meşələrdən və kolluqlardan ibarətdir. Ovalığın cənub-şərqində yarımsəhra landşaftı, dağətəyi hissələrdə isə boz-çəmən, şabalıdı-qəhvəyi torpaqlar yerləşməklə meşə-çəmən landşaftı xarakterikdir. Altıağac Milli Parkının bir hissəsi bu əraziyə düşür (1, 2).

Material və metodlar

Müşahidələr Siyəzən rayonu ərazisində 2021-2023-cü illərdə yaz (aprel ayının sonu-mayın əvvəli), yay (iyul ayının sonu-avqustun əvvəli) və payız (sentyabr ayının sonu) ekspedisiyaları zamanı aparılmışdır. Gündüz müşahidələri (saat 10⁰⁰-dan 19⁰⁰-a qədər) hər fəsildə 5 gün olmaqla, gecə müşahidələri (saat 00⁰⁰-dan 06⁰⁰-a qədər) isə hər fəsildə 3 gün olmaqla hər gün aparılmışdır. Tədqiqatlar zamanı rast gəlinən növlərin təyin olunması və ölçülməsi üçün içərisində 75%-li etil spirti olan flakonlara yerləşdirilərək laboratoriyaya gətirilmişdir.

Nəticələr və onların müzakirəsi

Tədqiqat ərazisində 5 növ hörümçəyin qidalanma spektri öyrənilmişdir. Aparılan müşahidələrdən aşağıdakı nəticələr əldə olunub:

Fəsil: Philodromidae Thorell, 1870

Thanatus vulgaris Simon, 1870

Azərbaycanda Abşeron yarımadasında (13, 21), Muğan düzündə (15), Lənkəran təbii vilayətində (9), Şərur, Şahbuz (23), Qobustan, Qəbələ, Salyan (21), Şamaxı (10), Xızı (11), Ağstafa (4), Goranboy (6) və Siyəzən rayonlarında qeyd olunub.

Siyəzən rayonunun Qalaaltı kəndində tədqiqatlarımız zamanı bu növə çəmənliklərdə, quru ot və ya yarpaqların üzərində rast gəlinib. Yetkin fərdlərin ən çox rast gəlinədiyi dövr may, iyun aylarıdır.

Müşahidələr zamanı 67 fərdə (19 erkək-28,3%, 31 dişi-46,2%, 17 yuvenil-25,3%) baxılıb. 10 erkək (52,6%) və 25 dişidə (80,6%) qida obyektləri var idi. Şikarların tədqiqi zamanı buğumayaqlıların 9 dəstəsinə (Araneae, Acari, Diptera, Homoptera, Hymenoptera, Orthoptera, Lepidoptera, Psocoptera, Collembola) aid 35 fərd şikar müəyyən olunmuşdur (Cədvəl 1.).

Thanatus vulgaris növünün qida tərkibi

Qida tərkibi	Şikarların sayı	%
Acari	5	14,2
Araneae	2	5,7
Brachycera	3	8,5
Nematocera	2	5,7
Aphidia	3	8,5
Cicadina	4	11,4
Coccinea	1	2,8
Hemiptera	1	2,8
Hymenoptera parasitica	2	5,7
Orthoptera	4	11,4
Lepidoptera	2	5,7
Collembola	1	2,8
Psocoptera	1	2,8
Sürfə (Coleoptera)	4	11,4
Cəmi	35	100

Cyrbia algerina (Lucas, 1846)

Azərbaycanda Abşeron yarımadasında (13, 20, 22), Şəki-Zaqatala bölgəsində (14), Lənkəran təbii vilayətində (9), Göygöl, Neftçala (12), Siyəzən (22), Ağdaş, Salyan, Xızı, Şərur (23), Qobustan (12, 20), Ağstafa (4), Goranboy (6) rayonlarında və Qarayazı Dövlət Təbiət Qoruğunda (19) qeyd olunub.

Yetkin fərdlərə tədqiqat ərazisində ilin müxtəlif aylarında rast gəlməmişik. *C.algerina* yarımsəhra və dağlıq ərazilərdə daşların altında, çəmənliklərdə yaşayır.

Müşahidələr zamanı 95 fərdə (22 erkək-23,1%, 50 diş-52,6%, 23 yuvenil-24,2) baxılıb. 16 erkək (73%) və 34 dişidə (68%) qida obyektləri var idi. Şikarların tədqiqi zamanı buğumayaqlıların 9 dəstəsinə (*Araneae*, *Colembola*, *Diptera*, *Heteroptera*, *Homoptera*, *Hymenoptera*, *Lepidoptera*, *Opiliones*, *Pseudoscorpiones*) aid 50 fərd müəyyən olunub (Cədvəl 2.).

Cyrbia algerina növünün qida tərkibi

Qida tərkibi	Şikarların sayı	%
Araneae	19	38
Colembola	4	8
Diptera	6	12
Heteroptera	4	8
Homoptera	5	10
Hymenoptera	4	8
Lepidoptera	5	10
Opiliones	2	4
Pseudoscorpiones	1	2
Cəmi	50	100

Heliophanus dunini Rakov et Logunov, 1997

Azərbaycanda Abşeron yarımadasında (12), Muğan düzündə (15), Lerik, Salyan (24) və Qobustan (20, 8) rayonlarında qeyd olunub.

Növün yetkin fərdlərinə Siyəzən rayonu ərazisində ot bitkilərinin arasında rast gəlmişik.

Hortobiont növ olduğuna görə ona, əsasən, ot örtüyündə, qısaboylu ağac və kolların yarpaq və budaqlarında rast gəlinir.

Müşahidələr zamanı 71 fərdə (22 erkək-31%, 34 dişi-48%, 15 yuvenil-21) baxılıb. 11 erkək (50%) və 29 dişidə (85%) qida obyektləri var idi. Onlardan 5-i Insecta sinfinə (Diptera, Lepidoptera, Hymenoptera, Hemiptera, Homoptera), biri isə Arachnida sinfinə (Araneae) aiddir (Cədvəl 3.)

Cədvəl 3.

Heliophanus dunini növünün qida tərkibi

Qida tərkibi	Şikarların sayı	%
Araneae	15	37,5
Brachycera	7	17,5
Lepidoptera	6	15
Hymenoptera parasitica	2	5
Hemiptera	4	10
Formicidae apterous	1	2,5
Aphidina	2	5
Cicadina	3	7,5
Cəmi	40	100

Philaeus chrysops (Poda, 1761)

Azərbaycanda Abşeron yarımadasında (13, 20, 22), Şəki-Zaqatala bölgəsində (14), Lənkəran Təbii Vilayətində (10), Göygöl, Neftçala (12), Göygöl Milli Parkında (18), İsmayıllı, Şamaxı, Xaçmaz, Lerik, Şuşa, Balakən, Qax, Ağdaş (20, 22), Şahbuz (23), Qobustan (8, 16), Goranboy (6), Gədəbəy (7), Ağstafa (3), Siyəzən rayonlarında və Qarayazı Dövlət Təbiət Qoruğunda (19) qeyd olunub.

P. chrysops tədqiqatlarımız zamanı Siyəzən rayonunda və Qalaaltı kəndində yaz, yay, payız və qış fəsilələrində rast gəlinib. Yetkin fərdlər daşlı yerlərdə, divarlarda, xüsusilə də binaların xarici divarlarında, ağac və kollarda, otların arasında yaşayır.

Müşahidələr zamanı 103 fərdə (26 erkək-25,2%, 68 dişi-66%, 9 yuvenil-8,7) baxılıb. 19 erkək (73%) və 55 dişidə (80%) qida obyektləri var idi. Şikarların tədqiqi zamanı 74 fərd qida obyektinə müəyyən olunmuşdur (Cədvəl 4.).

Cədvəl 4.

Philaeus chrysops növünün qida tərkibi

Qida tərkibi	Şikarların sayı	%
Araneae	14	18,9
Hemiptera	9	12,1
Homoptera	8	10,8
Hymenoptera	6	8,1
Coleoptera	7	9,4
Diptera	10	13,5
Lepidoptera	5	6,7
Orthoptera	2	2,7
Sürfə (Coleoptera)	6	8,1
Opiliones	4	5,4
Acari	3	4
Cəmi	74	100

***Runcinia grammica* (C.L.Koch, 1837)**

Azərbaycanda Abşeron yarımadasında (13), Şəki-Zaqatala bölgəsində (14), Muğan düzündə (15), Lənkəran təbii vilayətində (9), Göygöl (17), Şamaxı (10), Qobustan (8, 16), Xızı (11), Ağstafa (5) və Goranboy (6) rayonlarında qeyd olunub.

Tədqiqat zamanı yetkin və yuvenil fərdlərə Qalaaltı kəndində may ayında rast gəlinib.

Müşahidələr zamanı 41 fərdə (11 erkək-27%, 30 dişi-73%) baxılıb. 8 erkək (73%) və 26 dişidə (87%) qida obyektləri var idi. Şikarların tədqiqi zamanı buğumayaqlıların 4 dəstəsinə (Araneae, Diptera, Lepidoptera, Hymenoptera) aid 34 fərd qida obyektini müəyyən olunmuşdur (Cədvəl 5.).

Cədvəl 5.

Runcinia grammica növünün qida tərkibi

Qida tərkibi	Şikarların sayı	%
Araneae	11	32,3
Lepidoptera	6	17,6
Hymenoptera aculeata	4	11,4
Hymenoptera parasitica	3	8,8
Formicidae apterous	10	29,4
Cəmi	34	100

Yekun nəticə

Aparığımız tədqiqatların nəticələrinin təhlili zamanı məlum oldu ki, qida xüsusiyyətlərini öyrəndiyimiz 5 növün hər birinin qidasının əsas hissəsini Araneae dəstəsinin nümayəndələri təşkil etsə də, onlar həm də buğumayaqlıların digər siniflərinin nümayəndələri ilə də qidalanırlar. Həmçinin hər bir növün öz qidasını ovlama üsulu fərqlidir. Belə ki, yarımsəhra və dağlıq ərazilərdə daşların altında, çəmənliklərdə yaşayan *Cyrba algerina* növü tor quran hörümçəkləri xüsusi metodla ovlayır. O, ovlamaq istədiyi hörümçəyin toruna daxil olub özünü onun qurbanı kimi təqlid edir və bu zaman həm də sahibin xəbərdaredici signal xəttini titrədir. Bundan sonra o, sahibə hücum edir.

Hoppanan hörümçəklərdən ən böyüyü hesab olunan *Philaeus chrysops* (dişi fərd 13 mm, erkək isə 10 mm) əksər hoppanan hörümçəklər kimi gecələmək üçün hər gün yeni yuva qurmur. O, uzun müddət eyni yuvadan istifadə edir və çox vaxt öz yuvasının ətrafında olur. Ancaq ovunu gördükdə yuvadan uzaqlaşır və ona hücum edir.

Runcinia grammica çiçəklili bitkilərin, otların, ağac və kolların üzərində yaşayır. Tor toxumur, qidasını yer səthində aktiv gəzərək ovlayır. Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, bu növün erkək fərdləri özlərindən kiçik buğumayaqlıları tutmağa üstünlük versələr də, digər fərdlər, əsasən, böyük ölçüdə olanları ovlayırlar.

Thanatus vulgaris, *Cyrba algerina* və *Heliophanus dunini* növlərinin qidasını, əsasən, hörümçəklər təşkil etdiyinə görə onları spesifik araneofaq hesab etmək olar. *Runcinia grammica* polifaqdır. Həşəratların *Diptera*, *Hymenoptera*, *Lepidoptera* dəstələrinin nümayəndələri ilə, həmçinin çiçəklərdə yaşayan Thomisidlərlə qidalanır. *Philaeus chrysops* növünün qidasının tərkibi isə yaşadığı yerdən asılıdır. Məsələn, divar və hasarlarda yaşayan *P.chrysops*, əsasən, ikiqanadlılarla (*Diptera*), yer səthində yaşayanlar isə müxtəlif buğumayaqlılarla qidalanır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası. Fiziki coğrafiya: (3 cilddə). Bakı: c.1. 2014. 529 s.
2. Məmmədov Q.Ş. Azərbaycan ekoturizm potensialı: (2 cilddə) / Q.Məmmədov., Yusifov E.F., Xəlilov M. və b. Bakı: “Şərq-Qərb”, c.2. 2012. 419 s.
3. Xasayeva Ş.İ. Gəncə-Qazax bölgəsinin Salticidae (Araneae, Salticidae) hörümçəkləri, Bakı: Zoologiya İnstitutunun əsərləri, 2016. c. 34, № 2, s.111-119.
4. Xasayeva Ş.İ., Hüseynov E.F. Gəncə-Qazax bölgəsinin hörümçək (Arachnida, Araneae) faunasının yeni növləri // - Bakı: Zoologiya İnstitutunun Əsərləri, 2015. c. 33, № 1, s.50-54.
5. Xasayeva Ş.İ., Hüseynov E.F. Ağstafa rayonu ərazisində hörümçəklərin (Arachnida, Araneae) öyrənilməsinə dair // -Bakı: AMEA-nın Xəbərləri, Biologiya və Tibb elmləri seriyası, 2015. c. 70, № 2, s.68-74.
6. Xasayeva Ş.İ., Hüseynov E.F. Goranboy rayonu ərazisində hörümçəklərin (Arachnida, Araneae) öyrənilməsinə dair // - Bakı: AMEA-nın Xəbərləri, Biologiya və Tibb elmləri seriyası, 2016. c. 71, № 2, s.85-90.
7. Xasayeva Ş.İ., Məhərrəmov M.M. Gədəbəy rayonu ərazisində hörümçəklərin (Arachnida, Araneae) öyrənilməsinə dair // Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Təbiət elmləri və tibb seriyası, 2017. c. 84, № 3, s.114-119.
8. Алиева Т.В. К изучению фауны пауков (Arachnida: Aranei) Гобустанского заповедника Азербайджана // - Ростов-на-Дону: Кавказский Энтомологический Бюллетень, - 2010. т.6, № 2, с.133-142.
9. Гусейнов Э.Ф. Пауки Ленкоранской природной зоны и Апшеронского полуострова Азербайджана: Автореферат диссертации доктора философии по биологии. Баку: 1999. - 29 с.
10. Гусейнов Э.Ф., Алиева Т.В. Фауна пауков (Arachnida: Araneae) Пиркулинского заповедника Азербайджана // - Баку: Институт Зоологии НАН Азербайджана, 2008. с.281-287.
11. Гусейнов Э.Ф., Хасаева, Ш.И. К изучению фауны пауков (Arachnida, Araneae) Алтыгачского национального парка // - Баку: Институт Зоологии НАН Азербайджана, - 2013. т. 31, № 2, с.205-211.
12. Дунин П.М. Материалы по фауне пауков сем. Salticidae Азербайджана // Науч.тр. Азерб.ун-та.,1979 а, Сер.биол. н., № 1. С. 35-40.
13. Дунин П.М. Фауна и экология пауков (Aranei) Апшеронского полуострова (Азербайджанская ССР) // - Пермь: Фауна и экол. паукообразных, 1984. с.45-60.
14. Дунин П.М. Фауна и высотное распределение пауков (Arachnida, Aranei) Азербайджанской части южного макросклона Большого Кавказа // Москва: Фауна и экология пауков и скорпионов, Арахнол. сб. 1989. с.31-39.
15. Дунин П.М., Мамедов А.А. Пауки хлопковых полей юго-восточной части Азербайджана // Москва: Бюллетень Московского общества испытателей природы, Отдел биологический, - 1992. т. 97, № 6, с.53-61
16. Нуруева Т.В., Гусейнов Э.Ф. К изучению фауны пауков прибрежной зоны Каспийского моря в пределах Гобустана // Bakı: Zoologiya İnstitutunun əsərləri, 2011. т.29, с 448-455
17. Харитонов Д.Е. Дополнение к каталогу русских пауков // Перм: Учение записки Пермского Государственного университета, 1936. т. 2, № 1, с.167-225.
18. Хасаева Ш.И. К изучению фауны пауков (Arachnida, Araneae) Гёй-Гельского Государственного Природного заповедника // Материалы Международной научной конференции “Каспийское море: прошлое, настоящее, будущее”, Махачкала: 26-28 октября, 2014, с.203-205
19. Khasayeva Sh. New species of spiders (Arachnida, Araneae) of Gyanja-Gazakh region // Вакu: Proceedings of young scientists, 2016. № 14, p.141-145

20. Logunov D., Guseynov E. Faunistic review of the jumping spiders of Azerbaijan (Aranei, Salticidae), with additional faunistic records from neighbouring Caucasian countries // *Arthropoda Selecta*, 2001. v.10, № 3, p.243-260
21. Logunov D. A faunistic review of the spider family Philodromidae (Aranei) of Azerbaijan / D.Logunov, E.Huseynov // *Arthropoda Selecta*, 2008. v.17, p.117-131
22. Logunov D., Rakov S. Miscellaneous notes on Middle Asian jumping spiders (Aranei: Salticidae) // *Arthropoda Selecta*, 1998. v.7, p.117-144
23. Marusik Y., Guseinov E., Aliyev H. Spiders (Arachnida: Aranei) of Azerbaijan. 4. Fauna of Naxcivan // *Arthropoda Selecta*, 2004. v.13, p.135-149
24. Rakov S., Logunov D. A critical review of the genus *Heliophanus* C. L. Koch, 1833, of Middle Asia and the Caucasus (Aranei Salticidae) // *Arthropoda Selecta*, 1997 a. v. 5, p.67-104

SUMMARY

Shafa Khasayeva

FOOD SPECTRUM OF SOME SPECIES OF SPIDERS (ARACHNIDA, ARANEAE) RECORDED IN THE SIAZAN DISTRICT (ARACHNIDA, ARANEAE)

The article provides information about the nutritional spectrum of some species of spiders (*Thanatus vulgaris* Simon, 1870, *Cyrba algerina* (Lucas, 1846), *Heliophanus dunini* Rakov et Logunov, 1997, *Philaeus chrysops* (Poda, 1761), *Runcinia grammica* (C.L. Koch, 1837) studied as a result of research conducted in 2021-2023 in the Siyazan district.

Key words: *Aranei, Azerbaijan, Siyazan district, spider, food spectrum*

РЕЗЮМЕ

Шафа Хасаева

СПЕКТР ПИТАНИЯ ОТМЕЧЕННЫХ В СИАЗАНЬСКОМ РАЙОНЕ НЕКОТОРЫХ ВИДОВ ПАУКОВ (ARACHNIDA, ARANEAE)

В статье приводятся сведения о спектре питания некоторых видов пауков (*Thanatus vulgaris* Simon, 1870, *Cyrba algerina* (Lucas, 1846), *Heliophanus dunini* Rakov et Logunov, 1997, *Philaeus chrysops* (Poda, 1761), *Runcinia grammica* (C.L.Koch, 1837) изученных в результате исследований, проведенных в 2021-2023 гг в Сиазаньском районе.

Ключевые слова: *Arachnida, Araneae, Азербайджан, Сиазаньский район, паук, спектр питания*